

ویژگی‌های بینشی، گرایشی و رفتاری پرهیزکاران از چشم انداز آموزه‌های اسلامی و با تأکید بر آثار اجتماعی، خانوادگی

علی احمد پناهی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۵

مقاله پژوهشی

چکیده

یکی از مباحث مهم در آموزه‌های اسلامی که آثار اجتماعی و خانوادگی مهمی در پی دارد پرواپیشگی و مدیریت گرایش‌های درونی گناه آلود است. هدف پژوهش پیش رو تبیین ویژگی‌های بینشی، گرایشی و رفتاری افراد خویشتن‌دار و پرواپیشه و پارسا از چشم انداز آموزه‌های اسلامی و تبیین آثار اجتماعی. خانوادگی التزام به پرواپیشگی در ساحت‌های مختلف است. پرسش اساسی این است که پرواپیشگان و پارسایان دارای چه ویژگی‌های بینشی، گرایشی و رفتاری هستند و آثار اجتماعی و خانوادگی التزام به پرواپیشگی چیست؟ روش به کاررفته در این تحقیق، روش تحلیل محتوا است و روش گردآوری داده‌ها، مبتنی بر بررسی متون دینی (قرآن و حدیث)، اسناد کتابخانه‌ای و نظری است.

با تتبع و ژرف اندیشی در آموزه‌های اسلامی، می‌توان ادعا نمود که افراد پروا پیشه و خویشتن‌دار از حیث بینشی و گرایشی و رفتاری، دارای شاخصه‌های ویژه هستند و پرواپیشگی و خویشتن‌داری را می‌توان در یک دامنه و گستره وسیع تصور نمود که از مراقبت حداقلی آغاز می‌شود و به مراقبت حداکثری که به پارسایی معروف است، منتهی می‌گردد. پرواپیشگان، مراقبت حداکثری بر خویشتن دارند، حریم احکام خداوند را رعایت می‌کنند، از نافرمانی اجتناب دارند، اسیر گرایش‌های نفسانی و شهوانی نیستند و رفتارهای ناهنجار و گناه آلود انجام نمی‌دهند. آثار اجتماعی و خانوادگی پرواپیشگی بسیار گسترده است و مهم‌ترین آثار آن عبارتند از امنیت اجتماعی، امنیت روان شناختی، نیل به سعادت اخروی و ایمن بودن از ناهنجاری‌های اجتماعی، فردی و خانوادگی.

کلید واژه‌ها: پرواپیشگی، آثار اجتماعی تقوی، آثار خانوادگی تقوی، مصونیت بخشی، سرمایه اجتماعی، منزلت معنوی، امنیت روانی.

۱. استادیار، هیات علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه apanahi@rihu.ac.ir

ویژگی‌های شخصیتی انسان مشتمل بر ساحت بینشی (شناختی)، گرایشی (عاطفی) و کنشی (رفتاری) است (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱-۱۳۲). ساحت‌های وجودی انسان با همدیگر تعامل وسیعی دارند؛ به گونه‌ای که بینش و شناخت، می‌تواند تأثیری عمیق و علی بر گرایش و رفتار بگذارد و آن‌ها را متحوّل سازد (هافمن^۱، ۱۳۹۱، ص ۹ و رایبیزو جاج^۲، ۲۰۱۵، ص ۵۲). رفتار و کنش‌وری‌های بیرونی نیز به نوبه خود در بینش و گرایش افراد، تأثیرگذار است. اگر ساحت بینشی و گرایشی و رفتاری در انسان به گونه‌ای بهنجار و صحیح تعامل و ارتباط داشته باشند، شخصیت سالم و بهنجار را رقم خواهند زد (پناهی، ۱۳۹۶). گروهی از انسان‌ها که در آموزه‌های اسلامی (قرآن و حدیث) با تعابیر مختلف از آنان یاد شده، دارای ویژگی‌های شناختی، گرایشی و رفتاری خاص هستند. این افراد به دلیل متأثر بودن از تعالیم آسمانی و وحیانی، از بینش و گرایش و رفتار ممتاز و سازنده و بهنجاری برخوردارند. این افراد با تعابیر مختلف و از جمله متقین و اهل ورع و... شهرت دارند و دارای ویژگی‌های منحصر به فردی در ساحت‌های مختلف هستند. همه کنش‌وری‌های بینشی و گرایشی و رفتاری متقین و اهل ورع، متأثر از جهان بینی و نگرش توحیدی است و در مسیر اهداف خلقت انسان حرکت می‌کنند. این گروه خود را به طور مستمر در محضر خدا می‌بینند و به یگانه پرستی و روز واپسین و به غیب و... ایمان دارند. باور صحیح به دنیا، هدف خلقت و روز جزا، آنان را مسئول، هدفمند، تلاش‌گر، با انگیزه و به دور از پوچ‌گرایی و بی‌هویتی، نموده است (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۴۵). آن‌ها بر این باورند که اعتقاد به خداوند و اعتقاد به نظارت الهی و معاد، انسان را از غفلت و بی‌توجهی که مهم‌ترین عامل سقوط انسان است (اعراف، ۱۷۹) خارج می‌کند. برخورداری از بینش خداسو باعث تقویت انگیزش و گرایش که مهم‌ترین عامل در تحول رفتار و اصلاح آن است، می‌گردد. برخورداری از گرایش و انگیزه، از عوامل اساسی در نیل به هدف و تلاش در راستای رسیدن به آن است (رایبیزو جاج، ۲۰۱۵، ج ۱، ص ۲۰۱ و ۲۰۲).

1. Hofmann
2. Robbins and Judge

در متون اسلامی (قرآن و احادیث) به گونه‌های مختلف (تصریحی، تلویحی، کنایه‌ای و...) به تبیین ویژگی‌های بینشی و گرایشی و رفتاری متقین و اهل ورع، اشاره شده و افراد را تشویق و توصیه نموده‌اند تا در تعامل بین فردی و در گستره زندگی خانوادگی، التزام حداکثری به این ویژگی‌ها داشته باشند تا در یک حیات طیبه قرار گیرند و تعاملی سازنده با دیگران داشته باشند. مفهوم شناسی واژه متقین و اهل ورع در ادبیات فارسی با تعابیری همچون خویشتن دار، پرواپیشه، پاکان و مراقبت کننده و پارسایان و آمده است. تقوا با ورع تفاوت مفهومی دارد و تقوا از ریشه وقی به معنای پرهیز و حفاظت شدید است. انسان متقی کسی است که از گناه بپرهیزد، ورع از تقوا هم بالاتر است زیرا در ورع انسان نه تنها باید از گناهان اجتناب کند، بلکه از شبهات و حتی گاهی از کارهای حلال و مباحی که ممکن است مقدمه‌ای شود برای داخل شدن به گناه، نیز دوری کند (ر.ک: راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۸۸۱ و مصطفوی، ۱۲۶۰، ج ۱۳، ص ۱۸۶). در آموزه‌های اسلامی، خویشتن داران به عنوان سرآمدترین صفات شخصیتی^۱ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۵۴۸ و طوسی، ۱۴۱۴، ص ۲۲۵) معرفی شده است. در آموزه‌های اسلامی همچنین از خویشتن داری و پارسایی با تعابیری بسیار ارزشمند از قبیل شرف دنیا و آخرت، مایه آبادی دین [شخص] و تکیه گاه یقین، کلید صلاح، چراغ نجات، مهم ترین ابزار غلبه بر شیطان، دربردارنده بسیاری از زیبایی‌ها و از عوامل اتصاف به عفت و پاکدامنی^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴)، نام برده شده است. خویشتن داری و پارسایی می‌تواند از عناصر مصونیت بخش و ایمنی دهنده از چالش‌های اجتماعی، خانوادگی، معنوی، اخروی و از عوامل مهم در تحکیم پایه‌های شخصیت بهنجار باشد^۳ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴ و لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص

۱. التَّقِيُّ رَئِيسُ الْأَخْلَاقِ. الْمُتَّقُونَ سَادَةٌ.

۲. التَّقْوَى ظَاهِرُهُ شَرَفُ الدُّنْيَا وَبَاطِنُهُ شَرَفُ الْآخِرَةِ. إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ عِمَارَةُ الدِّينِ وَإِنَّهَا لِمِفْتَاحُ صَلَاحٍ وَ مَضْبَاحُ نَجَاحٍ. أَشْعَرُ قَلْبِكَ التَّقْوَى وَ خَالِفَ الْهَوَى تَغْلِبَ الشَّيْطَانِ. التَّقْوَى جِمَاعُ التَّنَزُّهِ وَالْعِفَافِ.

۳. إِنَّ التَّقْوَى عِظْمَةٌ لَكَ فِي حَيَاتِكَ وَ زُلْفَى لَكَ بَعْدَ مَمَاتِكَ. إِنَّ التَّقْوَى فِي الْيَوْمِ الْجَزْزُ وَالْجَنَّةُ وَ فِي غَدِ الطَّرِيقُ إِلَى الْجَنَّةِ مَسْلُكُهَا وَاضِحٌ وَ سَالِكُهَا رَاجِحٌ إِنَّ مَنْ فَارَقَ التَّقْوَى أَغْرِيَ بِاللَّذَاتِ وَالشَّهَوَاتِ وَ وَقَعَ فِي تَبَةِ السَّيِّئَاتِ وَلَزِمَهُ كَبِيرُ

.(۲۱۷)

در پژوهش پیش رو که از روش تحلیل محتوا بهره گرفته شده تلاش خواهد شد تا از طریق رجوع به آموزه‌های اسلامی مرتبط، به مفهوم‌شناسی پرواپیشگی و گستره حداقلی و حداکثری آن و به ویژگی‌های بینشی و گرایشی و رفتاری افراد پرواپیشه و پارسا، اشاره شود. در پژوهش پیش رو همچنین تلاش خواهد شد به آثار اجتماعی و خانوادگی التزام به تقوی و پرواپیشگی پرداخته شود.

روش پژوهش

در پژوهش پیش رو از روش تحلیل محتوا بهره برده شده است. روش تحلیل محتوا را بسیاری از صاحب نظران، روشی پژوهشی می‌دانند که برای مفاهیم یا واژه‌های معینی در یک متن یا مجموعه‌ای از متون استفاده می‌گردد. متن می‌تواند کتاب، مقاله، اسناد تاریخی، متون مذهبی و... باشد. پژوهشگر با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی مفاهیم و واژه‌ها و گزاره‌ها می‌پردازد. و به یک نتیجه و تحلیل می‌رسد (ضیغمی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۴۱). در پژوهش پیش رو، آموزه‌های اسلامی مرتبط با موضوع، بررسی شده و نتایج آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌های پژوهش

با تتبع و تأملی که در تعالیم و حیانی و متون اسلامی انجام گردید می‌توان ادعا کرد که خویش‌داری و پارسایی از چشم‌انداز لغوی و اصطلاحی و از چشم‌انداز متون دینی، قرابت مفهومی دارد. از نگاه لغوی، خویش‌داری و تقوی، به معنای خودکنترلی، پرواپیشگی، پرهیزکاری و به معنای حفظ خویش‌داری از گناه و ناهنجاری (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۸۸) تلقی شده است. از چشم‌انداز تعالیم و حیانی نیز می‌توان ادعا نمود که برای تقوا، یک گستره و

التَّائِبَاتِ. التَّقْوَى تُعَزُّ. التَّقْوَى ظَاهِرُهُ شَرَفُ الدُّنْيَا وَبَاطِنُهُ شَرَفُ الْآخِرَةِ. إِنَّ التَّقْوَى اللَّهُ عِمَادُ الدِّينِ وَ عِمَادُ الْيَقِينِ وَ أَتَاهَا لِمِفْتَاحِ صَلاَحٍ وَ مِصْبَاحِ نَجَاحٍ. لَا يَقِلُّ عَمَلٌ مَعَ التَّقْوَى. التَّقْوَى حِصْنُ الْمُؤْمِنِ.

دامنه وسیع، می‌توان تصور کرد که از التزام حداقلی آغاز می‌شود و به التزام حداکثری به انتظارات شارع مقدس، پایان می‌یابد. در برخی از احادیث، تقوی به معنای پرهیز از معصیت خداوند^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۶۸)، رعایت اوامر و نواهی پروردگار^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷، ص ۲۸۵ و شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۵۴۴)، اجتناب از شهوت پرستی (شهوت جنسی، شکمی، مقامی و...) ^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۵۵ و تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴)، لزوم یادگیری مسایل ضروری دین^۴ (ورام، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۲۰)، التزام رفتاری به دستورات خداوند و پرهیز از هر رفتاری که زمینه ساز غلطتیدن در گناه و معصیت است^۵ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۶۸)، در نظر گرفته شده است. تقوی همچنین در روایتی که از محضر حضرت علی علیه السلام نقل شده و شاید کامل‌ترین و جامع‌ترین مفهوم تقوی را افاده می‌کند، این است که حضرت فرمودند: تقوی این است که اگر عمل تو را در طبقی مکشوف و سرباز بگذارند و دور دنیا بگردانند، تا مردم ببینند، دلیلی نباشد که از آن حیا کنی و خجالت بکشی^۶ (حسینی عاملی، ۱۳۷۵، ص ۴۳۴).

حضرت خاتم انبیاء محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم درباره ویژگی‌های افراد تقوا پیشه، می‌فرماید: افراد خویشتن دار، گناه خود را چون سنگی بزرگ بر بالای سر خود می‌بیند که هر لحظه ممکن است برفرق سرش افتد و کافر گناهایش را چون صدای بال مگسی پندارد که از جلوی گوشش گذشته باشد (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۵۲۷). این گونه نگاه به معصیت و نافرمانی، باعث مراقبت و دقت مضاعف برای پرهیزکاران خواهد شد. نکته مهم‌تر این که، پرهیزکاران به دلیل مراقبت و دقتی که در کنشوری‌های خویش دارند، هیچ خوف و نگرانی جدی از عرضه و افشای پرونده خود در

۱. الْمُتَّقِي مَنْ اتَّقَى الذُّنُوبَ. التَّقْوَى اجْتِنَابٌ.

۲. أَنْ لَا يَفْقِدَكَ اللَّهُ حَيْثُ أَمَرَكَ، وَلَا يَرَاكَ حَيْثُ نَهَاكَ. اخْذَرْ أَنْ يَرَاكَ اللَّهُ عِنْدَ مَعْصِيَتِهِ، وَ يُفْقِدَكَ عِنْدَ طَاعَتِهِ، فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

۳. مَنْ مَلَكَ شَهْوَتُهُ كَانَ تَقِيًّا. مَنْ مَلَكَ شَهْوَتُهُ كَمَلَتْ مُرُؤَتُهُ وَ حَسَنَتْ عَاقِبَتُهُ.

۴. تَمَامُ التَّقْوَى أَنْ تَتَعَلَّمَ مَا جَهِلْتَ وَ تَعْمَلَ بِمَا عَلِمْتَ.

۵. التَّقْوَى أَنْ يَبْقَى الْمَرْءُ كُلَّمَا يُؤْتِمُهُ.

۶. هُوَ أَنَّهُ لَوْ وُضِعَ عَمَلُكَ عَلَى طَبَقٍ وَلَمْ يَجْعَلْ عَلَيْهِ غِطَاءً وَطِيفَ بِهِ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا لَمَا كَانَ فِيهِ شَيْءٌ تَسْتَحِي مِنْهُ.

دادگاه الهی و در بین خلایق نخواهد داشت و با اطمینان قلبی و رغبت درونی به استقبال مرگ و ملاقات پروردگار خویش نیز می‌روند. جلوه تام و تمام پرهیزکاری حضرت علی علیه السلام است که درباره ملاقات پروردگار و آمادگی برای گذار از دنیای مادی و تعلقات آن، می‌فرماید: سوگند بخدا انس پسر ابو طالب به مرگ بیشتر است از انس طفل به پستان مادرش است ^۱ (جیلانی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۵۸۰).

یکی از واژه‌های اسلامی که قرابت مفهومی زیادی با خویشستن داری دارد، پارسایی (ورع) است. در ارزش‌شناسی پارسایی می‌توان ادعا کرد که از چشم‌انداز اسلامی، پارسایی، درجه‌ای بالاتر از خویشستن داری است. رابطه بین پارسایی و خویشستن داری را می‌توان رابطه عام و خاص مطلق دانست. یعنی اینکه هر پارسایی خویشستن داری است ولی هر خویشستن داری ممکن است به حد پارسایی نرسد. افراد پارسا مراقبت بیشتری نسبت به پرهیز از گناه و حتی رفتارهای شبهه ناک دارند و نه تنها کار حرام انجام نمی‌دهند ^۲ (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ص ۲۰۱؛ لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۱۷۸ و ۱۲۱؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۷۷) بلکه از موارد مشکوک و شبهه ناک نیز پرهیز کرده ^۳ (لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۶۸) و از افتادن در هلاکت و معصیت، پیشگیری می‌کنند ^۴ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۰). کسانی که از شخصیت و منش پارسایی برخوردارند از عزت نفس و کرامت نفس بالا برخوردارند و از ویژگی‌های رفتاری اخلاقی و انسانی سطح بالا بهره‌وافی دارند ^۵ (لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۳۰ و ۱۷۸ و تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۳ و ۲۷۵). اجتناب از مکروهات و رفتارهای مشکوک، باعث ایمنی از غلتیدن در حرام می‌شود و پارسایان این موضوعات را با جدیت ملتزم هستند. امام صادق علیه السلام درباره مفهوم شناسی پارسایی و

۱. والله إنَّ ابْنَ أَبِي طَالِبٍ أَنَسَ بِالْمَوْتِ مِنَ الطِّفْلِ بِثَدْيِ أُمِّهِ.

۲. كُفَّ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ تَكُنْ أَوْرَعُ النَّاسِ... إِنَّمَا الْوَرَعُ التَّطَهُّرُ عَنِ الْمَعَاصِي. أَصْلُ الْوَرَعِ تَجَنُّبُ الْآثَامِ، وَالتَّنَزُّهُ عَنِ الْخَرَامِ. يَا بَنَ آدَمَ، اجْتَنِبْ مَا حَزَمْتُ عَلَيْكَ تَكُنْ مِنْ أَوْرَعِ النَّاسِ.

۳. الْوَرَعُ الْوُقُوفُ عِنْدَ الشُّبْهَةِ.

۴. الْوُقُوفُ عِنْدَ الشُّبْهَةِ خَيْرٌ مِنَ الْإِفْتِحَامِ فِي الْهَلَكَةِ.

۵. الْوَرَعُ مَصْبَاحُ نَجَاحٍ. إِنَّمَا الْوَرَعُ التَّخَرُّجُ فِي الْمَكَاسِبِ وَالْكَفُّ عَنِ الْمَطَالِبِ. الْوَرَعُ مَنْ نَزَّهَتْ نَفْسُهُ، وَشَرَفَتْ خَلَالُهُ. وَرَعُ الْمَرْءِ يُنْزِلُهُ عَنْ كُلِّ دَنِيَّةٍ.

پیامدهای تهی بودن از پارسایی فرمود: پارسا کسی است که از حرام‌های خدا پرهیز و دوری می‌کند و اگر از شبهات [نیز] پرهیز نکند، ندانسته به حرام افتد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۰۸). پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد ﷺ در یک تشبیه زیبا می‌فرماید: حلال روشن است و حرام نیز روشن است و میان آن دو اموری هستند شبهه ناک که بسیاری از مردم [حکم] آنها را نمی‌دانند. پس هر که از شبهات پرهیزد، آبرو و دین خود را حفظ کرده و هر که در شبهات وارد شود به حرام درافتد، مانند چوپانی که در اطراف قرقگاه می‌چراند و نزدیک است که وارد آن شود (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۵۱). حضرت پیامبر ﷺ همچنین به منظور ایمن بودن از گناه می‌فرماید: میان خود و حرام پرده‌ای از حلال بکشید. هر که چنین کند، آبرو و دین خود را نگه دارد و هر که در آن بچراند مانند کسی است که [دام‌های خود را] در کنار قرقگاه بچراند و نزدیک است که وارد آن شود (متقی، ۱۴۱۹، ص ۷۲۷۴). پیامبر گرامی کسی را پارسا می‌داند که در موارد مشکوک و شبهه ناک، خویشتن‌داری و درنگ کند و احتیاط لازم را رعایت نماید^۱ (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۷۹۷ و حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۷، ص ۱۶۲). افراد پارسا به لحاظ شخصیتی دارای ویژگی‌های ممتاز هستند و از کرامت نفس و بزرگواری بیشتری برخوردارند و چشم‌داشتی به حمایت مادی دیگران ندارند^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۴۸۴)، زیرا می‌دانند که درخواست و طلب کردن از دیگران (چشم‌داشت به یاری دیگران)، باعث کاهش منزلت انسان می‌شود^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۷). از چشم‌انداز اسلامی، پارسایی اساس دین، عصاره دینداری و از عوامل نجات و ایمنی است. خداوند متعال به حضرت پیامبر فرمودند: ای احمد! بر تو باد پارسایی؛ زیرا که پارسایی، سر دین و وسط دین و آخر دین است... پارسایی همچون گوشواره در میان زیورها و نان در بین دیگر خوراکی‌هاست؛ پارسایی سرایمان و تکیه گاه دین است. پارسایی، حکایتش حکایت کشتی است: همچنان که در دریا تنها کسی نجات می‌یابد که در

۱. الْوَرَعُ الَّذِي يَقِفُ عِنْدَ الشُّبْهَةِ. أَوْرَعُ النَّاسِ مَنْ وَقَفَ عِنْدَ الشُّبْهَةِ.

۲. أَوْرَعُ النَّاسِ أَنْزَهُهُمْ عَنِ الْمَطَالِبِ.

۳. ثَمَرَةُ الطَّمَعِ دُلُّ الدُّنْيَا وَ شَقَاءُ الْآخِرَةِ.

کشتی باشد، زهد پیشگان نیز جز با پارسایی رهایی نمی یابند^۱ (دیلمی، ۱۴۰۲، ج ۱، ص ۲۰۳). افراد پارسا شخصیتی زیرکانه و حسابگرانه دارند و مراقبت ویژه‌ای از کنشوری‌های رفتاری خویش دارند^۲ و خود از پلشتی‌ها محافظت می‌کنند^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۷).

پارسایی از مهم‌ترین عوامل ایمنی بخش و پیشگیری کننده از غلطیدن در ناهنجاری‌های اجتماعی و فرهنگی است. در آموزه‌های دینی با ادبیات مختلف و با گونه‌های مختلف (تلویحی، تصریحی و...) به نقش پارسایی در مصونیت بخشی اجتماعی و فرهنگی افراد، پرداخته شده است^۴ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴). در آموزه‌های حدیثی از پارسایی به عنوان دژ و قلعه‌ای که انسان را در جدال با گرایش‌های مختلف و آسیب‌های مختلف ایمن می‌نماید، یاد شده است^۵ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۱۹؛ شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۵۴۰ و ۴۶۹ و لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۳۳۳). از نگاه اسلامی، مهم‌ترین عنصر در مصونیت بخشی از آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی، رعایت تقوی و پروا پيشگي است^۶ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۵۰۳ و ۳۳۳ و تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۲). پارسایی اساس دینداری و ایمان، از عوامل مهم تحول ایمانی و معنوی و از عوامل مصونیت از سقوط اخلاقی و از عناصر مهم استحکام بخشی به دینداری است^۷ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۷ و ۴۴ و ۴۸۶؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۱؛ کلینی،

۱. يَا أَحْمَدُ عَلَيْكَ بِالْوَرَعِ فَإِنَّ الْوَرَعَ رَأْسُ الدِّينِ وَ وَسَطُ الدِّينِ وَ آخِرُ الدِّينِ إِنَّ الْوَرَعَ بِهِ يُتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى يَا أَحْمَدُ إِنَّ الْوَرَعَ زَيْنُ الْمُؤْمِنِ وَ عِمَادُ الدِّينِ إِنَّ الْوَرَعَ مَثَلُ كَمَثَلِ السَّفِينَةِ كَمَا أَنَّ الْبَحْرَ لَا يَنْجُو إِلَّا مَنْ كَانَ فِيهَا كَذَلِكَ لَا يَنْجُو الزَّاهِدُونَ إِلَّا بِالْوَرَعِ.

۲. أَكَيْسُكُمْ أَوْرَعُكُمْ.

۳. ثَمَرَةُ الْوَرَعِ النَّزَاهَةُ.

۴. بِالْوَرَعِ يَكُونُ التَّنَزُّهُ مِنَ الدَّنَائَا عَنِ الدَّنَائَا. كُنْ مُتَنَزِّهًا تَكُنْ تَقِيًّا.

۵. لَا مَعْقِلَ أَحَزُّ مِنَ الْوَرَعِ. لَا مَعْقِلَ أَحْسَنُ مِنَ الْوَرَعِ. الْوَرَعُ جُنَّةٌ. عَلَيْكَ بِالْوَرَعِ؛ فَإِنَّهُ خَيْرُ صِيَانَةٍ.

۶. وَرَعٌ يُعَزُّ خَيْرٌ مِنْ طَمَعٍ يُذِلُّ. عَلَيْكَ بِالْوَرَعِ؛ فَإِنَّهُ عَوْنُ الدِّينِ وَ شِيْمَةُ الْمُخْلِصِينَ. الْوَرَعُ أَفْضَلُ لِبَاسٍ. الْوَرَعُ يَحْجِزُ عَنِ اِزْتِكَابِ الْمَحَارِمِ.

۷. ثَمَرَةُ الْوَرَعِ صَلَاحُ النَّفْسِ وَ الدِّينِ. الْوَرَعُ أَساسُ التَّقْوَى. مَعَ الْوَرَعِ يُتِمَّمُ الْعَمَلُ. الْوَرَعُ يُصْلِحُ الدِّينَ وَ يَصُونُ النَّفْسَ وَ يَزِينُ الْمَرْوَةَ. إِنَّ أَشَدَّ الْعِبَادَةِ الْوَرَعُ. اتَّقُوا اللَّهَ وَ صُونُوا دِينَكُمْ بِالْوَرَعِ. الْوَرَعُ نِظَامُ الْعِبَادَةِ. فَإِذَا انْقَطَعَ الْوَرَعُ ذَهَبَتْ الدِّينَانَةُ، كَمَا أَنَّهُ إِذَا انْقَطَعَ السِّلْكُ اتَّبَعَهُ النِّظَامُ.

۱۴۰۷، ج ۲، ص ۷۷ و ۷۶ و طوسی، ۱۴۱۴، ص ۷۰۳). در یک جمع‌بندی می‌توان ادعا نمود که خویشتن داری و پارسایی دارای یک گستره و دامنه است که از التزام و مراقبت حداقلی آغاز می‌شود و به پارسایی و ورع که نهایت مراقبت و التزام به دستورات و حیانی است، پایان می‌پذیرد.

ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری افراد خویشتن دار

از چشم انداز تعالیم و حیانی می‌توان ادعا نمود که بهترین و ارزشمندترین ویژگی‌های شخصیتی، اخلاقی و رفتاری به خویشتن داران و پارسایان، نسبت داده شده است. برخورداری از شخصیت عقیفانه، نجیبانه، ایمنی بخش، خیرخواهانه و برخورداری از شاکله شخصیتی بهنجار، از مهم‌ترین ویژگی‌های آنان است. افراد خویشتن دار و پارسا، دارای خشیت درونی و دلی مهربان، ضمیری امیدوار، دارای خشیت پایدار، چشمانی گریان و دارای منشی کریمانه و سخاوتمند هستند. شکیبایی در سختی‌ها، میانه روی و مدیریت نیروی شهوانی و کنترل گرایش‌های نفسانی از دیگر ویژگی‌های شخصیتی و منشی خویشتن داران است^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۳). کنترل گرایش‌های نفسانی و وسوسه‌های شیطانی (عقیف بودن)، از مهم‌ترین ویژگی‌های خویشتن داران است. عفاف، ریشه معرفتی و شناختی دارد و از نگرش ایمانی و توحیدی سرچشمه می‌گیرد و دیگر ساحت‌ها «تعلق و گرایش عاطفی و ساحت رفتاری» در آن نقش اساسی دارد. برخورداری از شخصیت و منش عقیفانه، باعث مصونیت بخشی در کنشوری‌های بیرونی می‌شود. فردی که شخصیت عقیفانه دارد، راه رفتنش، حرف زدنش، پوشش ظاهریش، نوع نگاه و ارتباطش با دیگران عقیفانه و پرهیزکارانه خواهد بود. قرآن کریم یکی از ویژگی‌های مؤمنان راستین را پاک‌دامنی و عفت می‌داند و می‌فرماید: آنان (مؤمنان) کسانی هستند که خویشتن را از بی‌عفتی حفظ می‌کنند (مؤمنون، ۵). منش و گنش خویشتن

۱. الْمُتَّقُونَ [الْمُؤْمِنُونَ] أَنْفُسَهُمْ عَاقِفَةً. الْمُتَّقُونَ أَعْمَالُهُمْ زَكِيَّةً وَأَعْيُنُهُمْ بَاكِئَةً وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ. الْمُتَّقِي مَيْتَةً شَهْوَتُهُ مَكْظُومٌ غَيْظُهُ فِي الرَّخَاءِ شُكُورٌ وَ فِي الْمَكَارِهِ صَبُورٌ. الْمُتَّقُونَ أَنْفُسَهُمْ قَانِعَةً وَ شَهَوَاتِهِمْ مَيْتَةً وَ وُجُوهُهُمْ مُسْتَبْشِرَةٌ وَ قُلُوبُهُمْ مَحْزُونَةٌ. إِنَّ الْأَتْقِيَاءَ كُلَّ سَخِيٍّ مُتَعَقِّفٍ مُحْسِنٍ.

دارانه، مشتمل بر سلوک و رفتاری دقیق، منصفانه، عادلانه، اصلاحگرانه، دلسوزانه، نجیبانه، متواضعانه و تهی از عصبیت و تبعیض نژادی است. افراد خویشان دار و پارسا، چشمشان، شکمشان و دامنشان از آلودگی مبرا است. افرادی که در سطح شخصیتی و ویژگی‌های روان شناختی دارای ناهمگونی‌هایی باشند و نتوانند هیجانات و گرایش‌های ذهنی خویش (مخصوصاً گرایش‌های شهوانی و جنسی) را مهار کنند، از خویشان داری، فاصله دارند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: برای هر عضوی از آدمی سهمی از زنا است؛ زنا چشم، نگاه کردن، زنا زبان، سخن گفتن و زنا گوش‌ها، شنیدن حرام است و زنا دو دست، گرفتن (لمس کردن) است؛ و زنا دو پا، رفتن است^۱ (شعیری، بی‌تا؛ ص ۱۴۵). التزام به عفاف بصری، راحتی و آرامش آرامش دل^۲ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۶۳) و نیکو شدن گُنش‌ورهای درونی و بیرونی^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۶۴) را به دنبال دارد و همچنین باعث مصونیت از عذاب^۴ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۹۵) و نیل به لذایذ اخروی^۵ (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۷۳) می‌گردد. از نگاه اسلامی، مهم‌ترین چیزی که خویشان داری و پارسایی را تهدید می‌کند، ناتوانی در مدیریت جنسی و گرایش‌های مادی حرام و یا شبهه ناک است. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: خویشان داری را چیزی جز چیره آمدن شهوت تباه نمی‌سازد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴). از چشم انداز حضرت علی علیه السلام زیرا کسی است که زمام شهوت خویش را در اختیار گیرد و پارسایی بالاتر از مدیریت شهوت و میل‌های ناهنجار نیست^۶ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴). مدیریت گرایش‌های نفسانی یکی از عوامل سرانجام نیکو و کمال مردانگی و جوانمردی است^۷

۱. لِكُلِّ عَضْوٍ مِنْ ابْنِ آدَمَ حُظٌّ مِنَ الزَّيْنَاءِ الْعَيْنِ زَيْنَاةُ النَّظَرِ وَ اللِّسَانِ زَيْنَاةُ الْكَلَامِ وَ الْأُذُنَانِ زَيْنَاةُ السَّمْعِ وَ الْيَدَانِ زَيْنَاهُمَا الْبَطْشُ وَ الزَّجْلَانِ زَيْنَاهُمَا الْمَشْيُ.
۲. مَنْ غَضَّ طَرَفَهُ أَرَأَحَ قَلْبَهُ.
۳. مَنْ عَقَّتْ أَطْرَافَهُ حَسَنَتْ أَوْصَافُهُ.
۴. مَنْ مَلَأَ عَيْنَيْهِ مِنْ امْرَأَةٍ حَرَاماً حَشَاهُمَا اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِمَسَامِيرٍ مِنْ نَارٍ.
۵. مَنْ نَظَرَ إِلَى امْرَأَةٍ فَرَفَعَ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ أَوْ غَمَضَ بَصَرَهُ لَمْ يَرْتَدِّ إِلَيْهِ بَصَرُهُ حَتَّى يُرْجُوهُ اللَّهُ مِنَ الْخُورِ الْعَيْنِ.
۶. الْكَبِيرُ مِنَ مَلِكٍ عَنَانَ شَهْوَتِهِ وَ لَا وَرَعَ كَغَلَبَةِ الشَّهْوَةِ.
۷. مَنْ مَلِكَ شَهْوَتُهُ كَمَلَتْ مُرُوءَتُهُ وَ حَسَنَتْ عَاقِبَتُهُ.

(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴).

از دیگر ویژگی‌های منشی و رفتاری خویشتن داران و پارسایان، راستی، صداقت، التزام به امر به معروف، آخرت گرایی، اجتناب از خودبزرگ بینی، التزام به روابط خویشاوندی، حمایت از مستمندان، امانت داری، خوش خلقی، وفای به پیمان، بردباری، جستجوی دانشی که انسان را به خدا نزدیک می‌کند و... است (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۴۸۳). پروا پیشگان، از آرزوهای طولانی تهی هستند و فرصت‌های معنوی را غنیمت می‌شمارند و نهایت اخلاص در گنشوری‌های خویش دارند^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴). پرهیزکاران، نهایت تلاش خویش را هزینه آخرت می‌کنند و از لذایذ دنیوی نیز بهره لازم و کافی را می‌برند^۲ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۳۸۳). پرهیزکاران در قلمرو خویش اجازه نافرمانی و معصیت را روا نمی‌دارند و تمام همت خویش را در راستای اصلاح امور دنیوی و اخروی خویش و همنوعان مصروف می‌دارند و نهایت تلاششان کسب رضایت حضرت حق و نیل به مقام عالی و معنوی است^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۵۶ و ۴۰۳). حضرت علی علیه السلام در خطبه‌ای عمیق و جامع، به بسیاری از ویژگی‌های شخصیتی، منشی، رفتاری و انگیزشی پرهیزکاران اشاره نموده و می‌فرماید: سخنانشان راست، پوشش آنان میانه روی، و راه رفتنشان با تواضع و فروتنی است، چشمان خود را بر آنچه خدا حرام کرده می‌پوشانند، و گوش‌های خود را وقف دانش سودمند کرده‌اند، و در روزگار سختی و گشایش، حالشان یکسان است. و اگر نبود مرگی که خدا بر آنان مقدّر فرموده: روح آنان حتی به اندازه بر هم زدن چشم، در بدن‌ها قرار نمی‌گرفت، از شوق دیدار بهشت، و از ترس عذاب جهنّم. خدا در جان‌شان بزرگ و دیگران کوچک مقدارند، بهشت برای آنان چنان است که گویی آن را دیده و در نعمت‌های آن به سر می‌برند، و جهنّم را چنان باور دارند که گویی آن را دیده و در عذابش گرفتارند. دل‌های پرهیزکاران اندوهگین، و مردم از آزارشان در امان، تن‌هایشان لاغر، و

۱. لِلْمُتَّقِي ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ وَ قَصْرُ الْأَمَلِ وَ اغْتِنَاةُ الْمَهَلِ.

۲. أَنَّ الْمُتَّقِينَ ذَهَبُوا بِعَاجِلِ الدُّنْيَا وَ آجَلِ الْآخِرَةِ فَشَارَكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ وَ لَمْ [يُشَارِكْهُمْ أَهْلُ] الدُّنْيَا فِي آخِرَتِهِمْ سَكَنُوا الدُّنْيَا بِأَفْضَلِ مَا سَكِنَتْ وَ أَكَلُوهَا بِأَفْضَلِ مَا أَكَلَتْ فَحَظُّوا مِنَ الدُّنْيَا بِمَا حَظَّيَ بِهِ الْمُتَرَفُّونَ.

۳. أَلْمُتَّقِي مَنْ اتَّقَى الذُّنُوبَ. لِلْمُتَّقِي هُدًى فِي رَشَادٍ وَ تَخَرُّجٌ عَنِ فَسَادٍ وَ جِزْءٌ فِي إِصْلَاحِ مَعَادٍ.

درخواست‌هایشان اندك، و نفسشان عقیف و دامنشان پاك است. در روزگار کوتاه دنیا صبر کرده تا آسایش جاودانه قیامت را به دست آورند: تجارتی پرسود که پروردگارشان فراهم فرمود: ه، دنیا می‌خواست آنها را بفربید اما عزم دنیا نکردند، می‌خواست آنها را اسیر خود گرداند که با فدا کردن جان، خود را آزاد ساختند. پرهیزکاران در شب بر پا ایستاده مشغول نمازند، قرآن را جزء جزء و با تفکر و اندیشه می‌خوانند، با قرآن جان خود را محزون و داروی درد خود را می‌یابند. وقتی به آیه‌ای برسند که تشویقی در آن است، با شوق و طمع بهشت به آن روی آورند، و با جان پرشوق در آن خیره شوند، و گمان می‌برند که نعمت‌های بهشت برابر دیدگانشان قرار دارد، و هر گاه به آیه‌ای می‌رسند که ترس از خدا در آن باشد، گوش دل به آن می‌سپارند، و گویا صدای بر هم خوردن شعله‌های آتش، در گوششان طنین افکن است، پس قامت به شکل رکوع خم کرده، پیشانی و دست و پا بر خاک مالیده، و از خدا آزادی خود را از آتش جهنم می‌طلبند. پرهیزکاران در روز، دانشمندانی بردبار، و نیکوکارانی با تقوا هستند که ترس الهی آنان را چونان تیر تراشیده لاغر کرده است، کسی که به آنها می‌نگرد می‌پندارد که بیمارند اما آنان را بیماری نیست، و می‌گوید، مردم در اشتباهند در صورتی که آشفتگی ظاهرشان، نشان از امری بزرگ است. از اعمال اندك خود خشنود نیستند، و اعمال زیاد خود را بسیار نمی‌شمارند. نفس خود را متهم می‌کنند، و از کردار خود ترسناکند. هرگاه یکی از آنان را بستانند، از آنچه در تعریف او گفته شد در هراس افتاده می‌گوید: «من خود را از دیگران بهتر می‌شناسم و خدای من، مرا بهتر از من می‌شناسد، بار خدایا، مرا بر آنچه می‌گویند محاکمه نفرما، و بهتر از آن قرارم ده که می‌گویند، و گناہانی که نمی‌دانند بیامرز. پرهیزکاران در دینداری نیرومند، نرم‌خو و دوراندیش است، دارای ایمانی پر از یقین، حریص در کسب دانش، با داشتن علم بردبار، در توانگری میانه رو، در عبادت فروتن، در تهیدستی آراسته، در سختی‌ها بردبار، در جستجوی کسب حلال، در راه هدایت شادمان و پرهیزکننده از طمع ورزی، می‌باشد. اعمال نیکو انجام می‌دهد و ترسان است، روز را به شب می‌رساند با سپاسگزاری، و شب را به روز می‌آورد با یاد خدا، شب می‌خواهد اما ترسان، و بر می‌خیزد شادمان، ترس برای اینکه دچار غفلت نشود، و شادمانی برای فضل و رحمتی که به او رسیده است. اگر نفس او در آنچه دشوار است فرمان نبرد، از آنچه دوست دارد محروم می‌شود

می‌کند. روشنی چشم پرهیزکار در چیزی قرار دارد که جاودانه است، و آن را ترك می‌کند که پایدار نیست، بردباری را با علم، و سخن را با عمل، در می‌آمیزد. پرهیزکار را می‌بینی که: آرزویش نزدیک، لغزش‌هایش اندک، قلبش فروتن، نفسش قانع، خوراکش کم، کارش آسان، دینش حفظ شده، شهوتش در حرام مرده و خشمش فرو خورده است. مردم به خیرش امیدوار، و از آزارش در امانند. اگر در جمع بی‌خبران باشد نامش در گروه یاد‌آوران خدا ثبت می‌گردد، و اگر در یاد‌آوران باشد نامش در گروه بی‌خبران نوشته نمی‌شود. ستمکار خود را عفو می‌کند، به آن که محرومش ساخته می‌بخشد، به آن کس که با او بریده می‌پیوندد، از سخن زشت دور، و گفتارش نرم، بدی‌های او پنهان، و کار نیکش آشکار است. نیکی‌های او به همه رسیده، آزار او به کسی نمی‌رسد. در سختی‌ها آرام، و در ناگواری‌ها بردبار و در خوشی‌ها سپاسگزار است. به آن که دشمن دارد ستم نکند، و نسبت به آن که دوست دارد به گناه آلوده نشود. پیش از آن که بر ضد او گواهی دهند به حق اعتراف می‌کند، و آنچه را به او سپرده‌اند ضایع نمی‌سازد، و آنچه را به او تذکر دادند فراموش نمی‌کند. مردم را با لقب‌های زشت نمی‌خواند، همسایگان را آزار نمی‌رساند، در مصیبت‌های دیگران شاد نمی‌شود و در کار ناروا دخالت نمی‌کند، و از محدوده حق خارج نمی‌شود. اگر خاموش است سکوت او اندوه‌گینش نمی‌کند، و اگر بخندد آواز خنده او بلند نمی‌شود، و اگر به او ستمی روا دارند صبر می‌کند تا خدا انتقام او را بگیرد. نفس او از دستش در زحمت، ولی مردم در آسایشند. برای قیامت خود را به زحمت می‌افکند، ولی مردم را به رفاه و آسایش می‌رساند. دوری او از برخی مردم، از روی زهد و پارسایی، و نزدیک شدنش با بعضی دیگر از روی مهربانی و نرمی است. دوری او از تکبر و خود پسندی، و نزدیکی او از روی حيله و نیرنگ نیست (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۳۰۳-۳۰۴).

آثار اجتماعی و خانوادگی التزام به خویشن داری

با تأمل در آموزه‌های اسلامی و با تأمل در ویژگی‌های افراد خویشن دار می‌توان ادعا نمود که هیچ چیز همانند پروا پیشگی و حریم داری و پارسایی، نمی‌تواند روابط اجتماعی، بین فردی، خانوادگی را سالم سازد. هیچ چیز همانند پروا پیشگی انسان را از آسیب‌های اجتماعی و

خانوادگی و اخروی، مصونیت نمی‌بخشد. ویژگی‌های بینشی و گرایشی و رفتاری که برای پرواپیشگان بیان شد، می‌تواند مصونیت و امنیت گسترده‌ای برای اعضای خانواده ایجاد نماید. همسرانی که التزام به چارچوب‌های اخلاقی و اسلامی دارند و تقوای الهی را در روابط با همسر و اعضای خانواده ملتزم هستند، یک فضای روان شناختی ایمن باش و سازنده در خانواده ایجاد می‌کنند. پرهیزکاری انسان را با سلامت و امنیت به مقصود می‌رساند. فراگیرترین چالش امروز در عرصه‌های اجتماعی، خانوادگی سیاسی، اقتصادی، علمی، امنیتی و... کم تقوایی و بی‌مبالاتی در پرواپیشگی است. آراسته بودن به خویشتن داری و پارسایی و مراقبت حداکثری از خویشتن، در تقویت قوای ادراکی و تشخیص حق از باطل مؤثر است. قرآن کریم می‌فرماید: اگر تقوای الهی را رعایت کنید، او برای شما فرقان قرار می‌دهد و قدرت تشخیص حق و باطل را پیدا می‌کنید^۱ (انفال، ۲۹). کسی که قدرت تشخیص پیدا کند، به هموعان خویش ستم روا نمی‌دارد و در گفتار و کردار و رفتار خویش مراقبت لازم را دارد. حضرت علی علیه السلام درباره فواید و آثار پرهیزکاری می‌فرماید: بدانید آن که تقوای الهی را رعایت کند خداوند راه خروج از فتنه‌ها را برایش باز کند، و به او نوری بنمایاند که از تاریکی برهد، و او را در آنچه که میل و آرزوی اوست جاویدان کند، وی را نزد خود در خانه کرامت وارد سازد، خانه‌ای که برای خود انتخاب نموده که سایه‌اش عرش، روشنایی‌اش شادمانی او، زیارت کنندگانش فرشتگان، و دوستانش انبیاء او هستند (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۲۶۶).

رفتارهای تقوی محور و مبتنی بر خشیت و خویشتن داری، باعث مصونیت بخشی از ناهنجاری اجتماعی و خانوادگی می‌گردد. حضرت علی علیه السلام در رابطه با مصونیت بخشی تقوی و پرهیزکاری می‌فرماید: بندگان خدا، بدانید تقوا قلعه‌ای محکم و نفوذ ناپذیر است، ولی گناه حصار پست است که اهلش را از خطرات نگاه نمی‌دارد، و کسی را که به آن پناه برده حفظ نمی‌کند. آگاه باشید که با تقوا، زهر خطرناک گناه قطع شود (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۲۲۱). پرهیزکاری انسان را به سلامت و امنیت به مقصود می‌رساند. برخورداری از نگرش صحیح و به

۱. إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا.

ویژه برخورداری از نگرش ایمانی و دینی بهنجار، باعث مصونیت از پیشداوری‌ها و اسنادهای غلط در روابط اجتماعی و خانوادگی می‌شود. علت اصلی بسیاری از اسنادهای غلط، قضاوت‌های ناثواب، پیش‌داوری اشتباه و برخی تحلیل‌های ناروا، محرومیت از نگرش ایمانی و خویشتن‌داری و پروا پیشگی است.. به عنوان مثال وقتی انسان از نگرش ایمانی تهی باشد، اسیر تعصب قومیتی، جنسیتی، حزبی و نژادی خواهد بود و در قضاوت اجتماعی و اسناد دهی و تحلیل مسایل بیراهه خواهد رفت. گاهی افراد تهی از نگرش ایمانی در مقام تحلیل و قضاوت در باره یک رفتاری که از دو نفر و از جناح‌های سیاسی مختلف قرار می‌گیرند، جانب دارانه قضاوت می‌کنند و رفتار هم جناحی خود را توجیه و رفتار جناح مخالف را گناهی نابخشودنی و خائنانه جلوه می‌دهند (پناهی، ۱۴۰۲، ص ۱۳۷).

حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: آگاه باشید که خطاکاری و بی‌پروایی، اسبان سرکش و چموشی هستند که اهلش بر آن سوار شده و لگامش از دست رفته و بی‌مهابا آنان را به طرف آتش (سقوط) می‌برد. آگاه باشید که پروا پیشگی و پرهیزکاری همانند شتران رام و آرامی هستند که صاحبشان بر آن سوار شده و زمامشان در دست داشته و با آسودگی به سر منزل مقصود و بهشت می‌رسند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۶۸). خویشتن‌داری و رعایت تقوی باعث مصونیت از بدنامی، مصونیت از کجروی و شکست شده و انسان را در فعالیت‌های خود ایمنی می‌بخشد و به سوی موفقیت سوق می‌دهد^۱ (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴، ص ۳۵۱ و ۲۸۱). وقتی انسان‌ها نظارت کامل بر خویشتن داشته باشند و هنجارهای اسلامی و اخلاقی را رعایت نمایند، در معرض آسیب‌های اجتماعی و خانوادگی قرار نمی‌گیرد. التزام به خویشتن‌داری باعث تقویت خودپایی و خودکنترلی در افراد می‌گردد. خودکنترلی^۲ یکی از مهارت‌هایی است که کمک می‌کند تا افراد بتوانند احساسات و رفتارهایشان را در جهت یک تصمیم‌گیری خوب کنترل کنند، بعلاوه به کاهش اعمال تکانشی و مقابله موثر با ناهنجاری‌های رفتاری نیز کمک می‌کند

۱. فَإِنَّ تَقْوَى اللَّهِ مِفْتَاحُ سَدَادٍ وَ دَخِيرَةُ مَعَادٍ وَ عِثْقٌ مِنْ كُلِّ مَلَكَةٍ وَ نَجَاةٌ مِنْ كُلِّ هَلَكَةٍ بِهَا يَنْجَحُ الطَّالِبُ وَ يَنْجُو الْهَارِبُ وَ تُنَالُ الرِّغَائِبُ. فَأَعْتَصِمُوا بِتَقْوَى اللَّهِ فَإِنَّ لَهَا حَبْلًا وَثِيقًا عُرْوَتَهُ وَ مَعْقِلًا مَيِّعًا ذُرْوَتَهُ.

ورا^۱ و همکاران، ۲۰۱۳: ص ۱۷۹-۱۹۳) وقتی اعضای خانواده التزام به پروا پيشگی دارند، خیانت نمی کنند، بدگویی نمی کنند، دروغ نمی گویند، حریم همسر را حفظ می کنند، از توهین و زخم زبان اجتناب دارند، حقوق همسر را ملتزم هستند. پروا پيشگی یک نظارت کننده و کنترل کننده درونی است و مراقبت درونی از ناهنجاریها می کند. حضرت علی علیه السلام درباره اهمیت خود کنترلی می فرماید: بدانید همانا آن کس که خود را یاری نکند و پند دهنده و هشدار دهنده خویش نباشد، دیگری هشدار دهنده و پند دهنده او نخواهد بود (شریف الرضی، ۱۴۱۴: ص ۱۲۳). حضرت علی علیه السلام یکی از فواید خود پایی و مراقبت از خود را نیل به استواری دانسته و می فرماید: ای بندگان خدا. شما را به پرهیزکاری (خودپایی) سفارش می کنم، که عامل کنترل و مایه استواری شماست^۲ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۳۰۹). حضرت علی علیه السلام پرهیزکاری را از عوامل استحکام شخصیت و هویت دینی و از عوامل تقویت اراده تلقی نموده و می فرماید: همانا تقوای الهی اولیاء خدا را از دچار شدن به حرام ها باز داشت، و دل هایشان را ملازم ترس از خدا کرد، تا جایی که آنان را به شب زنده داری واداشت، و در گرمای روز موفق به روزه نمود، پس راحتی فردا را با سختی امروز، و سیراب شدن فردا را با تشنگی امروز به دست آوردند، مرگ را نزدیک دانستند پس به انجام عمل شتافتند، و آرزو را تکذیب کردند پس مرگ را در نظر آوردند (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۱۴۹). رهایی از عقوبت الهی و مصونیت از عذاب و نیل به رضوان الهی، از مهم ترین آثار اخروی پرهیزکاری و پارسایی است.

قرآن کریم، خویشتن داری را از بهترین سرمایه اجتماعی و معنوی در گستره حیات می داند^۳ (بقره، ۱۹۸). از نگاه اسلامی، پرهیزکاری از عوامل تخفیف در مجازات^۴ (انفال، ۳۰) و از عوامل نیل به میهمانی خداوند^۵ (مریم، ۸۶ و ۸۷) و از عناصر داخل شدن در آرامش و امنیت روانی در روز

1. Vera, P

۲. أُوصِيكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ فَإِنَّهَا الرِّمَامُ وَالْقَوَامُ.

۳. تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الرِّزَادِ التَّقْوَى وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ.

۴. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ... وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُعْظِمْ لَكُمْ.

۵. يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا. وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرِثَةً.

قیامت و روز واپسین دانسته شده است^۱ (ذاریات، ۱۵؛ قمر، ۵۴ و ۵۵). دلدادگی به خالق متعال^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۹۹)، برقراری رابطه‌ای وثیق با خالق هستی^۳ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۳۹۲)، پذیرش سرپرستی و ولایت خداوند، از مهم‌ترین جلوه‌های خویشتن‌داری و پارسایی و پرواپیشگی است. هیچ‌مولا و سرپرستی مطمئن‌تر، قابل‌اعتمادتر و مهربان‌تر از خداوند نیست زیرا هیچ فعالیت و تلاشی را (کم یا زیاد) نادیده نمی‌گیرد و از پاداش آن غافل نمی‌گردد (نحل، ۹۷). کسی که خداوند را باور دارد و براو تکیه می‌کند و دستورات او را ملتزم می‌شود در کجروی نخواهد بود. قرآن کریم می‌فرماید: ای فرزندان آدم مگر با شما پیمان نبستم که شیطان را پرستش نکنید [به دستورات او عمل ننمائید] و مرا پرستش کنید این همان صراط مستقیم است^۴ (یس، ۶۰-۶۱). حضرت علی علیه السلام به هنگام بازگشت از جنگ صفین به قبرستانی که پشت دروازه کوفه بود رسید و رو به طرف قبرستان کرد و فرمود: ای خفتگان خانه‌های تنهایی، و جاهای خشک و خالی، و گورهای ظلمانی! ای خاک نشینان، ای ساکنان دیار غربت، ای تنهاشدگان، ای بی‌همدمان! شما پیش از ما رفتید و ما نیز در پی شما آمده به شما خواهیم پیوست. اما خانه‌هایتان! دیگران در آن سکونت گزیدند؛ اما زنانتان! با دیگران ازدواج کردند و اما اموال شما! در میان دیگران تقسیم شد! این خبری است که ما داریم؛ حال شما چه خبر دارید؟ امام سپس رو به یاران خود کرد و فرمود: بدانید که اینان اگر اجازه سخن گفتن داشتند، به شما خبر می‌دادند که بهترین ره توشه، تقوا و خویشتن‌داری است (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۴۹۲). پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله و سلم به ابوذر غفاری فرمودند: یا ابا ذر هر که می‌خواهد گرمی‌ترین مردم باشد تقوی پیشه کند. یا ابا ذر: محبوب‌ترین شما نزد خدا کسی است که بیشتر به یاد خدا باشد و گرمی‌ترین شما نزد خداوند متقی‌ترین شماست، و نجات‌یابنده‌ترین شما از عذاب خدا

۱. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ. فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ.

۲. یا بنی کُنْ لِلَّهِ ذَاکِرًا عَلٰی کُلِّ خَالٍ.

۳. قَالَ عَلٰی. عَلَیْهِ السَّلَامُ: فَإِنِّي أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ أَيْ بِنَيْ وَلُزُومِ أَمْرِهِ وَ عِمَارَةِ قَلْبِكَ بِذِكْرِهِ وَ الْإِعْتِصَامِ بِحَبْلِهِ وَ أَيْ سَبَبِ أَوْثَقٍ مِنْ سَبَبِ يَبْنِكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ إِنْ أَنْتَ أَخَذْتَ بِهِ.

۴. أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ وَأَنْ أَغْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ.

خائف‌ترین شماس از خدا یا اباذر: متقیان کسانی‌اند که از چیزهایی که از آنها پرهیز لازم نیست پرهیز کنند که به شبهه‌ها گرفتار نشوند (طبرسی، ص ۴۶۸). حضرت علی علیه السلام بی‌تقوایی را از عوامل نایمینی روان‌شناختی و از عوامل سقوط معنوی و معرفتی دانسته و می‌فرماید: هر که از تقوا جدا شود، شیفته لذت‌ها و شهوات گردد و در بیابان سرگردان کننده گناهان بیفتد و پیامدهای ناگوار سخت‌دامنگیرش شود^۱ (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۴). شهوت پرستی و دلدادگی به لذت‌های کاذب و کم‌ارزش دنیوی و به ویژه در کانون خانواده، اعتماد را از بین می‌برد و روابط را سرد می‌کند و زمینه خیانت و ناهنجاری اخلاقی را فراهم می‌سازد. مطالعات نشان می‌دهند که عوامل مختلفی از جمله باورهای مذهبی و تعهدات اخلاقی در شکل‌گیری و تحوّل الگوهای ارتباطی و خانوادگی تأثیرگذارند. باورهای مذهبی، تعهدات اخلاقی و معنویت، نقش‌سازنده و مؤثری در شکل‌گیری الگوی ارتباطی سالم در میان آحاد جامعه (به‌ویژه همسران) دارد. تعهد به ضوابط اخلاقی، دینی و حقوقی، از عوامل اساسی در بهبود الگوی ارتباطی سالم است و در افزایش میزان رضایت از زندگی و استحکام خانواده نیز تأثیر دارد؛ زیرا عمل به باورهای دینی و اخلاقی موجب اصلاح ارتباط همسران، افزایش مشارکت کلامی، افزایش میزان شادکامی، رعایت مسئولیت‌های خانوادگی و کاهش چشمگیر تعارض‌ها و اختلافات زناشویی می‌شود و رضایت زناشویی و استحکام خانواده را بهبود می‌بخشد (کیم^۲ و همکاران، ۲۰۰۴، ص ۳-۱۷). باورهای مذهبی و رعایت اخلاق دینی - از طریق رفع تعارض، پیشگیری از وقوع مشکل و ایجاد آشتی در روابط همسران - به بهبود روابط کمک می‌کند. دین و اخلاق اسلامی، نیرویی روان‌شناختی است که بر نتایج زندگی انسانی تأثیر می‌گذارد؛ ساختار اعتقادی سازمان‌یافته‌ای است که ارزش‌های اخلاقی و معنوی، آیین‌ها، عبادت‌ها، اعتقاد به خدا یا نیرویی برتر، کتاب‌ها و آموزه‌های آسمانی را در بر می‌گیرد. مذهب، دستورها و استانداردهایی را برای زندگی خانوادگی فراهم می‌کند، از تعارض‌های اعضای خانواده می‌کاهد، موجب انسجام بیشتری در شخصیت و رفتارهای بیرونی افراد می‌شود و زمینه تعارض‌ها را

۱. إِنَّ مَنْ فَارَقَ التَّقْوَى أَعْرَى بِاللَّذَاتِ وَالشَّهَوَاتِ وَوَقَعَ فِي تِيهِ السَّيِّئَاتِ وَلَزِمَهُ كَثِيرُ التَّبِعَاتِ.

کاهش می‌دهد (پناهی، ۱۳۹۸، ص ۲۱۸-۲۲۲). به عنوان نمونه، صمیمیت و همدلی از جلوه‌های اخلاق اسلامی است که در ایجاد امید به زندگی، بهزیستی روانی^۱ خانواده و روابط زناشویی، نقش سازنده‌ای دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که افزایش صمیمیت و همدلی در تعامل خانوادگی از عوامل سازگاری، رضایتمندی و کارایی مضاعف خانواده است (رنگاریجان و کلی^۲، ۲۰۰۴، ص ۶۵۵-۶۷۱).

نتیجه‌گیری

از تتبع در آموزه‌های اسلامی (قرآن و احادیث) و با تحلیل روان شناختی می‌توان ادعا کرد که پرهیزکاران و پارسایان از ویژگی‌های شخصیتی ممتاز و بهنجاری برخوردار هستند و در ساحت‌های بینشی و گرایشی و گنشی از قابلیت‌های ویژه و ستوده‌ای برخوردارند. افراد پرهیزکار و پارسا از حیث ارزشی از جایگاه ممتاز و کم نظیری برخوردارند. با تحلیل روان شناختی می‌توان ادعا کرد که مهم‌ترین ویژگی شخصیتی که می‌تواند باعث مصونیت بخشی اجتماعی، فردی، خانوادگی، سیاسی و... شود، آراسته بودن به پرهیزکاری و پارسایی است. پرهیزکاری و پارسایی باعث ایمنی از گرفتارها و شکنجه‌های اخروی می‌شود و باعث نیل انسان به کمالات معنوی می‌گردد. پرهیزکاران و پارسایان از بینش و گرایش و رفتارهای سازنده و بهنجار برخوردارند و در همه ساحت‌های زندگی مراقبت و نظارت جدی بر خویشتن و کنشورهای خود دارند. پرهیزکاران و پارسایان به سوی ناهنجاری اخلاقی و آسیب‌های اجتماعی و خانوادگی گرایش ندارند و تمام جلوه‌های رفتاری آنان مشحون به رعایت حدود و حقوق افراد است. برخورداری از شخصیت و منش پرهیزکارانه باعث استحکام و صمیمیت و همکاری در روابط اجتماعی و خانوادگی می‌شود. پرهیزکاری و پارسایی باعث تقرب به خالق هستی شده و از عوامل نجات در سرای آخرت است. پرهیزکاران دارای شخصیت عفیفانه و نجیبانه و کم هزینه هستند. پرهیزکاران و پارسایان باعث سلامت و امنیت روانی و امنیت اجتماعی در جامعه هستند. التزام

1. well-being

2. Rangarajan & Kelly

به کنشوری های پرهیزکارانه در جامعه از اهداف مهم بعثت انبیاء و از اهداف بزرگ سردمداران اخلاق در سرتاسر گیتی است. التزام به پرهیزکاری از ناحیه آحاد مردم و به ویژه همسران و والدین، باعث مصونیت خانواده از ناهنجاری های مختلف می شود و زمینه را برای تحولات اخلاقی و دینی در اعضای خانواده، فراهم می سازد. پارسایان در قیاس با پرهیزکاران از سطح مراقبتی بیشتری برخوردارند و همچنین منزلت ارزشی آنان نیز بیشتر است. پارسایی باعث مصونیت و اطمینان آوری مضاعف است و پاداش بیشتری نیز نصیب پارسایان می شود.

منابع

قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲)، الخصال، قم، انتشارات جامعه مدرسین.
۲. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲)، نهج الفصاحه، تهران، دنیای دانش.
۳. پناهی، علی احمد (۱۳۹۸)، نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۴. _____ (۱۴۰۲)، روان شناسی تبلیغ دینی با رویکرد اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. پناهی، علی احمد و جان بزرگی مسعود (۱۳۹۶) روان شناسی زن و مرد، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۶. پناهی، علی احمد (۱۳۹۶) بررسی نقش سازنده فضایل اخلاقی در سلامت روانی با رویکرد دینی-روان شناختی، فصلنامه اخلاق، سال هفتم، شماره ۴۹، ص ۵۲-۷۳.
۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات.
۸. جیلانی، رفیع الدین محمد بن محمد مؤمن (۱۳۸۷)، الذریعة إلى حافظ الشریعة (شرح أصول الکافی جیلانی) قم،: دارالحديث.
۹. الحسینی العاملی، محمد (۱۳۷۵ ق)، اثنی عشریه فی المواعظ العددیه، قم، دار الحکمه؛ طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴)، الأمالی (للطوسی)، قم، دارالثقافه.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین ابن محمد (۱۴۱۲)، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم.
۱۱. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴)، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، قم، هجرت.
۱۲. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹)، وسائل الشیعة، قم، چاپ، مؤسسه آل البيت.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۳. ضیغمی، رضا؛ باقری نسامی، معصومه؛ حق دوست اسکویی، سیده فاطمه؛ یادآور نیک روش، منصوره (۱۳۸۷)، تحلیل محتوا، فصل نامه پرستاری ایران، شماره ۵۳، ص ۴۱-۵۲.

۱۴. طباطبایی، محمدحسین (بی تا)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات جامعه مدرسین.

۱۵. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰)، مکارم الأخلاق، قم، شریف الرضی.

۱۶. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴)، الأمالی (للطوسی)، قم، دارالثقافه.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی (ط - الإسلامیه)، تهران، دارالکتب الإسلامیه.

۱۸. لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶)، عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، قم، دارالحديث.

۱۹. متقی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۱۹)، کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، بیروت، دار الکتب العلمیه.

۲۰. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰)، التحقيق فی کلمات القرآن، تهران، انتشارات بنگاه.

۲۱. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ ق)، مجموعه وزّام، قم، مکتبه الفقیه.

۲۲. هافمن، استفان جی (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر درمان شناختی رفتاری نوین، ترجمه مهرداد فیروز بخت، تهران: انتشارات روان‌شناسی و هنر.

23. Kim Y.M. & Others (2004), "Spirituality and affect; A Function of changes in Religious affiliation", Journal of family psychology, Vol. 13, p.3-17.

24. Rangarajan, S. & Kelly, L. (2006), "Family communication patterns, family environment, and the impact of parental alcoholism on offspring self-esteem", Journal of social and personal relationship, 23, p.655-671.

25. Robbins, Stephe P and Judge, Timothy A. (2015). Organizational behavior, Manufactured in the United States of America.

